

## מנהג 'סיום מסכת' – מקורותיו וענייניו אלחנן מנצור\*

ראשי פרקים:

1. מקור המנהג בגמרא
2. סיום של היחיד או של הרבים
3. נפק"מ בסעודת סיום מסכת
  - א. סעודה בערב שבת
  - ב. תענית בכורות
  - ג. בשר בתשעת הימים
5. מה נחשב כסיום מסכת
4. מנהג תימן
5. תמצית סיכום

מנהג נפוץ בעם ישראל בכלל, ובישיבות בפרט, שכאשר אדם מסיים מסכת הוא עושה סעודה הנקראת "סעודת סיום מסכת"<sup>1</sup>. יש המרבים בסעודה זו כסעודת שלמה המלך, ויש המסתפקים בכיבוד מועט. במאמר זה נדון בע"ה, מהו המקור ההלכתי לסעודה זו? על מי חיוב סעודה זו? האם רק על גמרא יש לעשות 'סיום', או שמא אף על ספרים אחרים? ועוד.

### מקור המנהג בגמרא

המקור היסודי ביותר לעניין סיום מסכת, הוא המובא בגמרא: "ואמר אביי תיתי לי דכי

\* תושב קרית ארבע, אברך בכולל ההלכה של הישיבה.

<sup>1</sup> חשוב לציין שמנהג זה, כמו רבים אחרים, אינו מוזכר ברבנו הרמב"ם ובמרן השו"ע.

חזינא צורבא מרבנן דשלים מסכתיה עבידנא יומא טבא לרבנן<sup>2</sup>. ופירש רש"י על אתר: "תיתי לי – ישולם שכרי, דשלים מסכתיה – שגרסה<sup>3</sup>, עבידנא יומא טבא לרבנן – לתלמידים; ראש ישיבה היה"<sup>4</sup>. על פי הגמרא הזו כתב המהרש"ל, שסיום הספר הוא בגדר "סעודת מצוה", עד שהיה מקום לומר ב'זימון' שלו "שהשמחה במעונו":

"וסיום הספר נמי נראה בעיני שהוא סעודת מצווה. וכן ראה מפרק כל כתבי דאמר אביי תיתי לי דכי חזינא צורבא מרבנן עבידנן יומא טבא לרבנן... ומשום זה היה נראה לברך שהשמחה במעונו בסיום מסכת<sup>5</sup>, דאין לך שמחה יותר לפני הקב"ה, אלא שמחה ורינה של תורה, דאין להקב"ה בעולמו אלא ד' אמות של הלכה<sup>6</sup>. דלא גרע מפדיון הבן, דלפרסום מצווה בעלמא הוא.

וכן הוריתי פעם אחת הלכה למעשה, ונתבלבל השמחה במהומות גדולות, על ידי סיבות קשות, ותליתי הסירחון בי, שעברתי על דברי רבותיי, שלא שמעו מעולם דבר זה. על כן לא כתבו אלא בחתונה ובפדיון הבן. ובמילה גם כן לולי צערא דינוקא. אבל במצוות אחרינא לא, ובוודאי כל דבריהם בקבלה, ובסודות פנימיות, על כל שיחה ומילה. ואיך נתקן דווקא לאותה מצווה, ולא לעניין אחר. דהא ביו"ט מחויב להרבות בסעודות, ולשמוח ואפילו הכי לא מברכינן. ומכל מקום סיום הספר הוא סעודת מצווה לכולי עלמא..."<sup>7</sup>.

אם כן, ראיתו של המהרש"ל היא מהגמרא בשבת, שאביי עשה סיום לתלמידיו. אולם קשה להביא ראיה מהגמרא בשבת, אי בעית אימא קרא ואי בעית אימא סברא; אי בעית

<sup>2</sup> שבת קי"ח ע"א-ע"ב. וע"ע בבא בתרא (קכ"א ע"ב): "תניא רבי אליעזר הגדול אומר... ובפירוש רשב"ם ורבנו גרשום, וכן בנימוקי יוסף (ג"ג ע"ב מדפי הרי"ף), וכן שיר השירים רבה (פרשה א'), וכן ברמ"א (או"ח סי' תרס"ט סעיף א').

<sup>3</sup> ראה גמרא תענית (ז' ע"א-ע"ב): "אם ראית תלמיד שלימודו קשה עליו כברזל בשביל משנתו שאינה סדורה עליו... מאי תקנתיה, ירבה בישיבה...". ופירש רש"י (ד"ה ירבה בישיבה) "שיסדירו בני הישיבה משנתם...". עיי"ש.

<sup>4</sup> ראה רמב"ם (הלכות סנהדרין פ"א ה"ה) לעניין הגדרת ראש ישיבה.

<sup>5</sup> ראה ערוך השולחן (אה"ע סימן ס"ב סעיף מ'), דאין לומר 'שהשמחה במעונו' כיוון דהשמחה שלמה, עיי"ש, וראה ברמ"א (יו"ד סי' ש"ה סעיף י'), וע"ע בשו"ת ציץ אליעזר (חלק כ"ב סי' ל"ו). וראה בכף החיים (סי' קפ"ט ס"ק י"א), דיש לומר בשמחת סיום מסכת בברכת מזון "מגדול" ישועות מלכו וכו'.

<sup>6</sup> ראה ברכות ח' ע"א.

<sup>7</sup> ים של שלמה בבא קמא פרק ז' אות ל"ז. וראה להלן מבין דורו הרמ"א שהזכיר אף הוא את מנהג סיום המסכת. לעצם השייכות לסעודת מצוה, ראה בשו"ת סוד ישרים לבן איש חי (סי' תפ"ב), שדן אם אדם קידש אשה על מנת שתאכל איתו באותו יום בסעודת מצווה ואכלה בסעודת סיום מסכת, אי הוי מקודשת או לא, והנפק"מ שם. ולאידך אם מותר לערוך סעודת סיום מסכת בזמן סעודת נישואין, ראה בשו"ת בנין אב (ח"ג סי' כ' אות ד'), שפסק שמותר ואין בזה משום 'אין מערבין שמחה בשמחה'.

**אימא קרא** – שהרי מובא בגמרא "דאמר שמואל בהני תלת מילי עבידי רבנן דמשני במלייהו, במסכת ובפוריא ובאושפיזא"<sup>8</sup>, ופירש רש"י: "יש בידך מסכת פלונית סדורה בגירסא או לאו?", ואע"ג שסדורה היא לו, יאמר לו 'לאו' ומדת ענווה היא"<sup>9</sup>. אם כן, מגמרא זו אנו למדים כי כאשר באים לשאול תלמיד חכם אם למדת מסכת פלונית, יאמר מתוך ענווה 'לא למדתי'; והנה בא אדם ומסתובב בבית המדרש כדי להשלים למניין, ומספר לכל באי שער עירו שסיים מסכת פלונית, ולהיכן נעלמה הגמרא בבבא מציעא שישנה מפני מידת ענווה?<sup>10</sup>

**ואי בעית אימא סברא** – הרי מי שעשה את הסיום לצורבא מרבנן, זהו אביי ולא הבחור עצמו, ורש"י בלשונו הזהב עמד על דיוק זה וכתב (שם) שאביי "ראש ישיבה היה", דהיינו לא שהבחור שסיים מסכת עבר ופרסם 'סיימתי מסכת' ועביד יומא טבא לעצמו, אלא אביי הוא זה שעשה את הסיום ופרסם זאת לשאר התלמידים.

## סיום של היחיד או הרבים

לכן נראה לענ"ד לחלק בין יחיד, דעביד סיום מנפשיה, לבין ראש ישיבה שעושה סיום לתלמידיו. כלומר, אם ראש הישיבה הוא זה שעושה את הסעודה, דומיא דאביי, שפיר דמי, וכן אם רבים עושים בצוותא – אולם אם אדם באופן עצמאי עושה סיום, נראה שרוח חכמים לא נוחה הימנו.

וכן נראה לדייק מהפוסקים, שדווקא כאשר רבים מסיימים יש להם לעשות סעודת סיום מסכת. כך נראה מעצם דברי הרמ"א, שכתב בלשון רבים, ולא 'כשמסיים': "כשמסיימים מסכתא, מצווה לשמוח ולעשות סעודה ונקראת סעודת מצווה..."<sup>11</sup>. ונראה

<sup>8</sup> בבא מציעא כ"ג ע"ב.

<sup>9</sup> שם ד"ה במסכת. וראה תוספות שם (ד"ה במסכת) שאם באים לת"ח כדי לשאול הלכה וכדומה, יענה מייד, ולא יאמר 'לא למדתי'.

<sup>10</sup> [הערת עורך: לענ"ד אינו דומה הדין לנידון. כששואלים אדם לידיעותיו במסכת מסויימת (ואין זה בהקשר של הוראת הלכה, כבהערה הקודמת), הרי כל העומד על הפרק הוא מידת ידענותו בהא או בדא, ובזה שייכת טפי מידת ענווה. אבל כשמסיים מסכת ועורך מסיבה לרבים, הרי זה לכבוד של תורה, להגדילה ולפארה ולשמוח בה ולהרבות חשק ההגייה בה, ואם יחמיר בענווה יתירה ימצא מיקל בעניין זה. ורק מהטעם השני, שיעשה הדבר באמצעות אחרים, יש לדון. א"ה].

<sup>11</sup> יו"ד סי' רמ"ו סעיף כ"ו. וכתב הט"ז (שם ס"ק ט') בשם מהרש"ל: "דאפילו אחרים שלא סיימו, מצווה לשמוח עם זה שסיים" [\* והלא בלשון יחיד נקט הט"ז? וממילא ברור לענ"ד שגם לשון הרמ"א בזה אינה בדווקא. א"ה].

שזוהי כוונת חז"ל, דהיינו שכל הסעודה היא לא של אדם יחיד העורך אותה לאחרים, אלא ראש הישיבה או ת"ח אחר הוא זה שעושה את הסיום לכלל הישיבה או הציבור.

וכן תיאר הש"ך, בשם תשובת מהר"ם מינץ, כיצד בעלי בתים השתתפו בסיום מסכת:

"דכשבאין לסוף מסכתא ישייר מעט בסוף עד שעת הכושר, יומא דראוי לתקן בו סעודה כו', ולכך נהגו כל הבעלי בתים לילך על הישיבה בתחילת הזמן, ולכך מנהג להודיעם כשבא הרב לסיים המסכתא כדי שיבואו הבעלי בתים גם כן לסיומא, ואז יהיו שמה תחילה וסוף<sup>12</sup>, ויחזרו אחר מנין לומר קדיש דרבנן ועשרה בני רב פפא, והיא סעודת מצווה דאפילו אבל תוך י"ב חודש על אביו ואימו יכול לסעוד..."<sup>13</sup>

אם כן, גם מדבריו נראה שהרב (ראש הישיבה) הוא העושה סיום מסכת לכלל הישיבה בפרט ולציבור בכלל.

## נפק"ח בסעודת סיום מסכת<sup>14</sup>

### א. סעודה בערב שבת.

מובא בגמרא: "אמר רבה בהני תלת מילי נחתי בעלי בתים מנכסיהון וכו' ודקבעי סעודתייהו בשבתא בעידן בי מדרשא, דא"ר חייא בר אבא א"ר יוחנן שתי משפחות היו בירושלים אחת קבעה סעודתא בשבתא ואחת קבעה סעודתא בע"ש ושתייהן נעקרו"<sup>15</sup>. ופירש רש"י: "ואיכא דמפרשי בע"ש וכו', אבל בהא מיהא איכא איסורא שיכנס לשבת כשהוא שבע בלא תאוה"<sup>16</sup>.

<sup>12</sup> ראה מהרש"א (שבת קי"ח חידושי אגדות ד"ה צורבא מרבנן), שהקשה מדוע אביו אמר תחילה "דכי חזינא צורבא מרבנן", כלומר הלומדים החריפים, ואילו בסוף אמר "יומא טבא לרבנן" – הוריד את המילה "צורבא", והכוונה ממילא לכל הלומדים? ותירץ שזהו מפני שלא כל התלמידים סיימו את המסכת, אלא רק החריפים, ובא אביו וחדש שאנו רואים כאילו כולם למדו בשלימות עד הסוף, ולכן הוא היה עושה יומא טבא לכל התלמידים ולא רק ליחידי סגולה, עיי"ש. ונראה לענ"ד שהוא הדין הכא שיחשב להם כאילו למדו בשלמות.

<sup>13</sup> ש"ך, יו"ד סי' רמ"ו ס"ק כ"ז. ויש להעיר גבי סוף דבריו, שהב"ח (שם) פסק שאסור לאבל על אביו ואימו לאכול בסעודת סיום מסכת; וראה בבית לחם יהודה (שם) דחילק בין המסיים עצמו דיהיה מותר לבין אבל שבא רק לשמוע את הסיום שיהיה אסור.

<sup>14</sup> במאמר זה אביא רק חלק מהנפק"מ, אף שיש עוד כמה נוספות, ואידך זיל גמור. כמו כן אציין רק את השיטות השונות, ואילו למעשה כל אחד יכריע כרבותיו או כמנהג אבותיו.

<sup>15</sup> גיטין ל"ח ע"ב.

<sup>16</sup> שם ד"ה בערב שבת.

והנה פסק רבנו הרמב"ם: "אסור לקבוע סעודה בע"ש מפני כבוד השבת, ומותר לאכול ולשתות עד שתחשך..."<sup>17</sup>. ופירש המגיד משנה על אתר: "ונראה מלשון רבנו שסעודה ומשתה שאינו נוהג בימות החול אסור לעשותו בע"ש וכל היום בכלל האיסור". וכ"כ מהר"מ פאנדרי שם: "נ"ל דס"ל אפילו סעודה שאינו רגיל בה בחול, דבסעודה דרגיל בה אפילו בקביעות שרי, דהא לא אסר אלא סעודה שאינו רגיל בה ובקביעות".

וכן נפסק בשו"ע: "אסור לקבוע בע"ש סעודה ומשתה שאינו רגיל בימי החול, ואפילו היא סעודת אירוסין"<sup>18</sup>, מפני כבוד השבת, שיכנס לשבת כשהוא תאב לאכול, וכל היום בכלל האיסור..."<sup>19</sup>. והוסיף הרמ"א שם: "וסעודה שזמנה בערב שבת, ברית מילה או פדיון הבן מותר, כן נראה לי וכן המנהג הפשוט".

<sup>17</sup> הלכות שבת פרק ל' הלכה ד'.

<sup>18</sup> כן הוא בירושלמי (ביצה פ"ה ה"ב): "ר' אחא בשם ר' יעקב בר אידי אסור לארס אשה בע"ש, הדא דאת אמר שלא לעשות סעודת אירוסין הא לארס יארס שמא יקדימונו אחר". והנה כתב הב"ח (או"ח סי' רמ"ט) בהבנת הירושלמי: "ואם היא סעודת מצווה כגון מילה ופדיון הבן שזמנה בע"ש, פשיטא שמותר. ואם אפשר היה לזמן אחר, כגון סעודת אירוסין ונישואין, פשיטא דאסור, כיוון דקבעה לכתחילה בע"ש בשעת איסור קביעות משתה וכדאיתא בירושלמי", עיי"ש. אם כן נראה מהב"ח שאין לעשות סעודת אירוסין ונישואין בערב שבת, כיוון שהיה אפשר לקיימם בזמן אחר. אולם המגן אברהם כתב (שם ס"ק ג'): "אסור לארס בע"ש בדא דאתמר סעודת אירוסין (פירוש, אם אירס קודם לכן אסור לעשות בע"ש סעודת אירוסין), אבל לארס מותר, פי' מותר לארוס בע"ש שמא יקדימונו אחר, ואז מותר ג"כ לעשות סעודה". אם כן מהמג"א נראה שאם אירס ביום שישי עצמו מותר לעשות גם כן סעודה, אבל אם אירס ביום אחר אסור לעשות סעודת אירוסין. וכתב הגר"א שם: "דאפילו סעודת אירוסין אם אירס כבר מותר". אולם כתב המשנ"ב (ס"ק ט'): "ומ"מ לכתחילה טוב ונכון אם אפשר לדחות הסעודה למחר או יום אחר, אפילו בארס בע"ש, ופירש שם בביאור הלכה שכוונת הגמרא לומר שאם בא אדם לשאול לפנינו אם מותר לארס בערב שבת או לא, לא מקילינן בזה, מפני כבוד השבת, אולם אם בא אדם לשאול אם מותר לעשות סעודה באותו יום, אחר שכבר אירס או שאדם לא יתרצה שלא לעשות סעודה באותו יום, בכהאי גוונא מקילינן לו ומותר לעשות סעודה (עיי"ש).

ויש להעיר ש"סעודת האירוסין" הכוונה לסעודת קידושין שלנו (כלומר קניין), אבל מה שעושים כיום בסעודת שידוכין ("וורט") לא הוי סעודת מצווה ואין לעשות בערב שבת וע"ע במשנ"ב הנ"ל. ועוד יש להעיר, שנראה שלכולי עלמא מצווה שזמנה קבוע ויוצאת ביום שישי, כגון ברית מילה ופדיון הבן, מותר לעשות את הסעודה בערב שבת. וכן פסק הרמ"א שם: "וסעודה שזמנה בע"ש כגון: ברית מילה או פדיון הבן מותר, וכן נראה לי וכן המנהג הפשוט". וכתב המשנ"ב (ס"ק ג'): "ומ"מ לכתחילה מצווה להקדימה בשחרית משום כבוד השבת". ואם מותר לעשות סעודה בברית מילה שלא בזמנה בערב שבת, ראה שו"ת יביע אומר ח"ה יו"ד סי' כ"ג.

<sup>19</sup> או"ח סי' רמ"ט סעיף ב'.

אולם נחלקו האחרונים אם מותר לערוך סעודת סיום מסכת בערב שבת. על האמור לעיל לעניין סעודת פדיון הבן, כתב המשנה ברורה: "והוא הדין בסיום מסכתא"<sup>20</sup>. כלומר שכשם שמותר לערוך פדיון הבן בערב שבת, הוא הדין לסיום מסכת. אולם בדורנו כתב הגר"ע יוסף שליט"א כתב על פי הש"ך (הנזכר לעיל), שכאשר מגיעים לסוף המסכת יש לשייר קצת בסופה עד שעת הכושר, יום שראוי לתקן בו סעודה נאה, וממילא לענייננו כיוון שניתן לדחות הסעודה על ידי שיור פורתא, עדיף לדחות הסעודה לאחר מכן ולא לעשותה בדיוק בערב שבת<sup>21</sup>.

## ב. תענית בכורות

כתב השו"ע: "הבכורות מתענין בערב פסח בין בכור מאב בין בכור מאם, ויש מי שאומר שאפילו נקיבה בכורה מתענה"<sup>22</sup>. והרמ"א פסק שרק הבכורים הזכרים מתענים,

<sup>20</sup> סי' רמ"ט ביאור הלכה ד"ה או פדיון הבן. וראה בשו"ת בנין אב (ח"ג סי' כ' אות א') שמותר לערוך סעודת סיום מסכת בשבת: "ולפ"ז נכון המנהג לערוך סעודת סיום בשבת".

<sup>21</sup> חזון עובדיה, שבת א', עמ' ל"ט אות כ'.

<sup>22</sup> או"ח סי' ת"ע סעיף א'. מרן המחבר הורה כן על פי האמור במסכת סופרים (פרק כ"א ה"ג) "אין אומרים תחנונים כל ימי ניסן, ואין מתענין עד שיעבור ניסן, אלא הבכורות שמתענין בערב הפסח, והצנועים בשביל המצות כדי שיכנסו לפסח בתאוה..."; אולם בתלמוד הירושלמי (פסחים פ"י ה"א) יש שתי גרסאות, שלפי האחת נהגו הבכורים לצום בערב פסח, וכן כתבו הרמב"ן והר"ן, ולגרסא האחרת לא נהגו לצום, וכן נקט הראב"ה. ובכל הדיעות והדינים בזה, ראה בשו"ת יביע אומר (ח"א סי' כ"ה).

ומדברי רבנו הרמב"ם (הלכות שביית יו"ט פ"ח ה"ז) נראה שאין להתענות בערב פסח כלל: "לפיכך יום ארבעה עשר אסור בעשיית מלאכה מדברי סופרים כמו חולו של מועד, והוא קל מחולו של מועד, ואינו אסור אלא מחצי היום ומעלה שהוא זמן שחיטה...". – אם כן נראה מדבריו שי"ד בניסן הוא בבחינת חול המועד, ולכן אסור להתענות בו. וכן כתב בהדיא מהר"י קאפח (שם ס"ק ל"ח): "...דעת רבנו שעיקר איסור חוה"מ בעשיית מלאכה הוא לא משום שנקרא מקראי קודש... אלא העיקר מפני שהוא זמן חגיגה במקדש... וחול המועד הרי אסור בעשיית מלאכה גם בזמן הזה לדברי הכל... וכך איסורו של ערב פסח הוא רק משום זמן הקרבן שהוא לכל ישראל, ומה שהיקלו שייאסר מחצות הוא רק לעניין מלאכה משום ביטול מלאכה לעם, אבל בהספד ותענית אסור כל היום, והרי בכך נעשה יו"ט... ולפיכך לא נהגו הבכורות בתימן להתענות ערב פסח, כיוון שאסור הוא בתענית לדעת רבנו כחול המועד".

ועוד כתב הרמב"ם (הלכות חמץ ומצה פ"ו ה"ב): "וחכמים הראשונים היו מרעיבין עצמן ערב הפסח, כדי לאכול מצה בתאוה ויהיו מצוות חביבין עליו", ושם כתב מהר"י קאפח (אות ל"ה): "נזהר רבנו בלשונו וכתב מרעיבין עצמן, כדי שלא יהא משמע שנתענו בערב פסח חלילה, כי לדעת רבנו אסור להתענות בערב הפסח... ולפיכך לא נהגו בתימן מנהג תענית הבכורות מחמת האיסור שיש בדבר". וראה עוד 'שנה בשנה' תשכ"ב עמ' 87, וכן כתב הג"ר שלום יצחק הלוי ('שנה בשנה' תשכ"ח ע"מ 93), וראה עוד שו"ע המקוצר (ח"ג סי' פ"ח סעיף ו'). ועייין בכף החיים (סי' ת"ע ס"ק ט"ו וכ"ד), וע"ע בשו"ת מים חיים (או"ח סי' קע"ט), שכתב: "דע

ולא הנקבות, וביאר המשנ"ב<sup>23</sup> שזהו כיוון שהתורה לא נתנה קדושת בכורות לנקבה לשום דבר<sup>24</sup>.

והנה המשנ"ב שם הביא את המנהג שנהגו לפטור עצמם מן התענית על ידי סיום מסכת:

"ויש מקומות שנהגו הבכורים להקל בסעודת מצווה, וכן נוהגים כיום בכמה מקומות במדינתנו להקל ולאכול אף בסעודת סיום מסכת, ואף שהבכורים לא למדו את המסכת, מכל מקום כיוון שאצל המסיים הוא סעודת מצווה מצטרפים לסעודתו, והמנהג שמתקבצים להמסיים קודם שיסיים, ומסיים לפנייהם המסכת, ושומעים ומצטרפים עימו בסיומו ואחר כך עושין סעודה"<sup>25</sup>

וכן כתב גם הבן איש חי, אלא שסייג בתנאי שהבכור יבין את דברי הגמרא שלימדו בסיום: "ובסעודת סיום מסכתא, אם הבכור גמיר וסביר להבין מה שאומרים בעת הסיום, מותר לו לאכול שם"<sup>26</sup>. אולם מנגד, ערוך השולחן הביא מנהג זה ותמה עליו, ונשאר בצ"ע:

"אמנם עתה זה כמה דורות שמקילים לגמרי בתענית בכורים והיינו בסיום מסכתא, ולא לבד הלומד אלא הבכורים מתקבצים סביב המסיים ומסיימים עימו ואוכלים, ונתפשט מנהג זה בכל המדינות ואינו ידוע מאין להם להקל כל כך, אם לא שנאמר דמפאת חלישות הדור והטורח רב בערב פסח, ואכילת המרור ג"כ אינו יפה לבריאות ולכן יחשבו עצמם כאינם יכולים להתענות, ולפי שבגמרא לא נזכר כלל מזה, וגם בירושלמי המסקנא דאין צריך להתענות ואינו אלא מנהג על פי מסכת סופרים, לכן לא מיחו חכמי הדור בזה, וצ"ע"<sup>27</sup>

ידידי כי עיקר תענית בכורות אינו אלא מנהג בלא טעם כלל, והסברא נותנת להיפך שלא להתענות, הן מצד שהוא ערב יו"ט...". וראה עוד בשו"ת יביע אומר (ח"ד סי' מ"ב אות ג') שכתב שמנהגם כרמ"א, שאין בנות חייבות להתענות, אולם שם ס"ק ד'.<sup>23</sup>

<sup>24</sup> וראה בשו"ת יביע אומר (ח"ד סי' מ"ב אות ג') שכתב שמנהגם כרמ"א, שאין בנות חייבות להתענות, אולם לנוהגות להתענות ורוצות לפטור עצמן מן התענית, אינן חייבות לבוא לבית הכנסת כדי לשמוע סיום מסכת, ודי אם תקבל מיני מתיקה מהסיום, עיי"ש. והניף ידו שנית בשו"ת יחוה דעת (ח"ג סי' כ"ה). וכן ראיתי בספר הליכות שלמה (פ"ח ה"א הערה 2), שהג"ר שלמה זלמן אויערבך היה מביא לאשתו לטעום מסעודת סיום מסכת כיוון שהייתה בכורה.

<sup>25</sup> שם ס"ק י'. וראה בספר מקראי קודש לג"ר משה הררי (הלכות ליל הסדר, פרק ל' הלכה א' אות מ"ב), שכך פסק הג"ר מרדכי אליהו, עיי"ש נימוקו.

<sup>26</sup> בן איש חי, פרשה ראשונה, פרשת צו אות כ"ה.

<sup>27</sup> או"ח סי' ת"ע סעיף ה'.

וכן הראי"ה קוק נטה קו להחמיר בעניין זה: "הבכור שהוא בריא ויודע שלא ימנע מקיום מצוות הלילה, יתענה ולא יסמוך על הסיום"<sup>28</sup>. ועוד נחלקו האחרונים בהקשר זה של ביטול תענית בכורות על ידי סיום מסכת, אם בעינין סיום בזמנו או אפשר לאחר זמן. שכתב מהר"ש קלוגר:

"הנה בגוף הדין אם ראוי כלל להשהות הסיום על זמן אחר, עיין בחיבורי שנות חיים שהבאתי ראיה לכאן ולכאן, אף זה אם ראוי לעשות כן או לא, אבל לדחות תענית בכורים דהוי מדינא זה לא מהני רק סיום בזמנו, אבל לא לעכבו מזמן אחר לערב פסח ודאי אין ראוי לעכבו ולא מהני לדחות התענית בזה"<sup>29</sup>

וכן כתב בדורנו הג"ר עובדיה יוסף: "וכן נהגו להתחיל מסכת קטנה ימים אחדים לפני ערב פסח... ולכן די להקל כשממהר בלימודו או מאחר, אבל להשאיר לאחר זמן ולסיים בערב פסח לא מהני"<sup>30</sup>. אולם מנגד, הג"ר יוסף משאש כתב:

"ולעניין סיום מסכתא פשוט דגם הוא חשיב סעודת מצווה כברית מילה ופדיון הבן... וכן נתפשט מנהג זה בארץ מולדתי עוב"י מקנא"ס... וקבע מנהג זה להתחיל איזה ירחים קודם הפסח, ולסיימה בערב פסח בבוקר השכם אחר תפילת השחר, באסיפת כל הבכורות, ולפעמים חוזרים וכופלים הסיום פעמים שלש ויותר, עם הבכורות העצלנים שלא באו בהשכמה בפעם ראשונה ושניה, ואפילו בכורות דלא גמרי וסברי כלל, ונותנים איזה דבר לשיביה, ונפטרים לבתיהם לשלום לאכול ולשתות ולשמוח..."<sup>31</sup>

וכן נחלקו האחרונים אם כל בכור יכול לסמוך על המסיים או רק מי שגמיר וסביר: שכתב מהר"ש"ל (הנזכר): "ומהא דפרק כל כתבי משמע, דאפילו מי שלא סיים מסכתא זו, מצווה רבה שישמח עם המסיים, דהא אביי אע"ג דהא גופא לא סיים, אפילו הכי עבידנא יומא טבא לרבנן, ומשמע שהיה מזמין אף אחרים עימו, דהא לא אמר עבידנא ליה יומא טבא אלא לרבנן קאמר". ונראה מדבריו דדווקא דאף מי שלא גמר את המסכת עליו להשתתף בסעודת הסיום. אולם בעניין זה הוסיף הבן איש חי (הנזכר): "ובסעודת סיום מסכתא, אם הבכור גמיר וסביר להבין מה שאומרים בעת הסיום מותר לו לאכול שם". כלומר שרק מי שמבין את עניין הגמרא והסברה יכול לפטור עצמו על ידי סיום מסכת;

<sup>28</sup> עולת ראיה ח"ב עמ' רמ"ג ס"ק כ' (פסיקה זו חלה על הראי"ה קוק עצמו, שהיה בכור).

<sup>29</sup> שו"ת האלף לך שלמה או"ח סי' שי"ז. וראה עוד בסימן שט"ז, אם אדם מרגיש שאם יתענה יאכל בערב לתאבון חייב להתענות, אולם אם מרגיש בעצמו שאם יתענה לא יאכל בלילה אסור לו להתענות, עיי"ש.

<sup>30</sup> שו"ת יביע אומר ח"א סי' כ"ו אות ו'.

<sup>31</sup> שו"ת מים חיים או"ח סי' קע"ט.



ונראה לענ"ד שכך מדויק גם מהמהרש"ל, שהרי נכון שאביי הזמין אחרים לסעודה, אולם הוא הזמין דווקא רבנן ולא כל עובר אורח – והוא הדין הכא, שרק מי שיודע ספר ומבין את הסבר הגמרא יוכל לפטור עצמו מן סיום המסכת.

וכן כתב הג"ר עובדיה יוסף:

"ועכ"פ אם נרצה להקל באנשים שאינם מכירים את המסיים, ונאמר שיש בזה כבוד התורה, כי ברוב עם הדרת מלך, ומשום שמחת המסיים שהשמחה ברוב האנשים, ומתרבה בזה כבוד התורה, אשר בעוה"ר ירדה מטה מטה עשר מעלות אחרונות, ובזה שדוחקים ונכנסים כדי לשמוע הסיום, מתוך שלא לשמה יבוא לשמה. וגם יש בזה משום קנאת סופרים תרבה חכמה... עכ"פ בודאי שאין להזמין בוקי סריקי עמי הארץ, דלא גמרי ולא סברי, ואינם מבינים שום דבר מן הסיום, וגם אינם מחזיקים ת"ח בממונם... אבל אם השומעים עוזרים בסעודה או מחזיקים ת"ח בממונם שפיר דמי... אי לזאת כדאי שהת"ח יבחר מסכת שיש בסופה דברי אגדה, ולומר דברי התעוררות להמשיך ליבות השומעים לאביהם שבשמים, ובכדי שיבינו אף ההמון הרחב, ובכל זאת אין להאריך הרבה מפני כבוד החג כי הלא ערב יו"ט הוא, ויאמר לקוצרים ה' עמכם, וה' יטהר לבנו לעבדו באמת. ונזכה לראות בהרמת קרן התורה אמר"<sup>32</sup>

וכן פסק הג"ר מרדכי אליהו: "אם הבכורות המצטרפים לסיום אינם מבינים את מה שלומדים הוי לעיכובא, ואינו כלום, אלא צריך שיבינו וישמחו עם המסיים"<sup>33</sup>. אולם מאידך, הג"ר שאול ישראלי פסק שאף אם הבכור אינו מבין את מה שלומדים בסיום המסכת, יוצא בזה ידי חובה ומצטרף אליהם, כיוון שהוא עושה יחד עם כולם את הסיום ושמח בשמחתם"<sup>34</sup>.

### ג. אכילת בשר בתשעת הימים

אחת מהשאלות שעסקו בה האחרונים, היא האם מותר לאכול ולשתות יין בשבוע שחל בו תשעה באב, על ידי סיום מסכת. ראשית לכל הוא מה שכתב הרמ"א: "ונוהגים להחמיר שלא לשתות יין בברכת המזון ולא בהבדלה אלא נותנים לתינוק... ובסעודת מצווה כגון מילה ופדיון הבן וסיום מסכת וסעודת אירוסין, אוכלים בשר ושותים יין כל השייכים לסעודה, אבל יש לצמצם שלא להוסיף..."<sup>35</sup>, עיי"ש עוד. וכתב שם הט"ז: "נראה

<sup>32</sup> שו"ת יביע אומר שם (אות ח').

<sup>33</sup> ראה ספר 'מקראי קודש' הנזכר (הלכות ליל הסדר פרק א' הלכה ל"ה אות נ"ב).

<sup>34</sup> הובא במקראי קודש שם; וכן פסק הגר"ד ליאור.

<sup>35</sup> או"ח סי' תקנ"א סעיף י'.

פירוש כל מי שהיה הולך בזמן אחר לסעודה זו הן מחמת קירבה הן מחמת שהוא אוהבו, דאיתא במהרי"ל אם אירע מילה או פדיון הבן וסיום מסכתא דהן סעודות מצווה משנכנס אב מותר לקרואים שם בבשר ויין דווקא קרובים מחמת קורבה או רעות אבל ההולכים שם רק לשתות ובלאו הכי לא היו הולכים הוי ליה מצווה הבאה בעברה..<sup>36</sup> וכתב עוד מחצית השקל: "כתב בספר אליה רבה, דווקא אם בזמן אחר היה ג"כ עושה סעודה לסיום, וגם לא ימהר בלימודו כדי להשלימה בזמן ההוא"<sup>37</sup>.

אם כן, האחרונים עושים סייג להיתר לאכול על ידי סעודת סיום מסכת, דהיינו שדווקא מי שהיה מוזמן למסיבת רעות רשאי גם כן הכא לאכול, ולא כל אדם, וכן אם בזמן אחר לא היה מביא בשר ויין יהיה אסור גם בשבוע שחל בו תשעה באב לאכול בשר ולשתות יין.

אולם הערוך השולחן כתב שאין מנהגם לעשות סיום בימים אלו:

"ודע שיש שמניחים הסיום מסכת על ימים אלו כדי לאכול בשר, ודבר מכוער הוא, דאע"ג דבמו"ק מוכח דמותר לשייר מקצת הגמרא לסיום מצווה... מכל מקום להניח לכתחילה בשביל אכילת הבשר לא נאה ולא יאה, ויש שלומדים לכתחילה מסכת כדי לעשות סיום בימים אלו, ודבר זה אפשר כדאי לעשות שעי"ז יעסוק בתורה, מיהו אין לבקש על הסיום רק ת"ח השייכים למוד תורה<sup>38</sup>, ואנחנו לא נהגנו בסיום, ואפילו לא נהגנו בסיום, ואפילו כשיארע סיום בימים אלו אנו מניחין הסיום עד אחר תשעה באב כדי שנוכל לשמוח בשמחת הסיום לכבוד התורה כראוי"<sup>39</sup>

## מה נחשב כסיום מסכת

הנה רוב ככל האחרונים הנ"ל, נקטו בדרך קבע לשון "סיום מסכת". ויש לברר, האם גם סיום פרק או ספר בתנ"ך או במשנה נחשב כסיום מסכת? והאם סיום שכזה פוטר את הבכור מתענית בכורות?

כתב הג"ר עובדיה יוסף, שאפשר לעשות סיום מסכת על משניות עם פירוש, אולם בזאת האדם פוטר רק את עצמו ובתנאי שיבין מה שלמד:

<sup>36</sup> שם ס"ק י"ב.

<sup>37</sup> ד"ה סיום מסכתא, וראה עוד במשנ"ב (שם ס"ק ע"ג).

<sup>38</sup> ראה בביאור הלכה (שם ד"ה סיום).

<sup>39</sup> סי' תקנ"א סעיף כ"ח.

"והנה מהות הסיום נראה דלאו דווקא גמרא אלא ה"ה מסכת משניות עם פירוש בהבנה, חשיב ג"כ סיום לפטור עצמו מתענית בכורות, אבל אם לומד משניות גרסא בעלמא, נראה ודאי דלא חשיב לימוד כדי לסיים עליו באכילה ושתיה, ולפטור עצמו מתענית<sup>40</sup> ... ועכ"פ לעניין סיום לפטור עצמו מתענית, נראה דאף למי שאינו יכול להבין, אינו מועיל... ומ"מ נראה שאין להקל בסיום מסכת משניות אלא לעצמו, אבל לאחרים לפטרם מתענית, אין זה כדאי, מכיוון שבלאו הכי יש מחלוקת בסיום מסכתא..."<sup>41</sup>

אם כן נראה מדברו שדווקא בלימוד משנה עם פירוש אפשר להקל לפטור עצמו, ואילו על סיום ספר תנ"ך או שאר ספרים, אף לעצמו לא יועיל. אולם הג"ר משה פיינשטיין כתב שלימוד מקרא בעיון הוא סעודת מצווה:

"...אבל מכל מקום נראה לע"ד שהדין אמת דאף לימוד בעיון הספרים של תורה שבכתב נמי יש להחשיב הסיום סעודת מצווה, דהא מצינו דלאו דווקא סיום מסכת ללמד אלא כל מצווה שנמשכה משך זמן נמי יש שמחה בסיומה... ולכן באנשים מיוחדים שעושים מצווה משך זמן יש להן לעשות סעודה לשמחתם, כי שמחה אחרת כמו לעשות את היום ליו"ט לא שייך ביחידים, אבל סעודה הא מצינו שעושים יחידים לגמר מצוותם בסיום מסכת..."<sup>42</sup>

והנה מהר"ש קלוגר חילק בין סיום שנעשה לפי תומו, לבין מי שלומד כדי לסיים דוקא בזמן זה: "ועל סיום איזה נביא החילוק כך, אם למד לפי תומו וסיים בערב פסח יכול להיות אפילו על סיום נביא אחד אפילו הוא קטן... אבל אם לומד איזה נביא כדי לעשות סיום אין זה סעודת מצווה"<sup>43</sup>.

עוד בעניין זה של גדר הסיום, נחלקו האחרונים האם סיום פרק בגמרא הוא סיום או לא. שהג"ר יוסף משאש כתב שאף על סיום פרק גמרא הוא סיום כדי לפטור את הבכור מתענית:

"ולעניין מה שעלה כבודו ונסתפק אם גם על סיום פירקא יכול לאכול, זה פשוט לדעתי המעט, דמה לי סיום מסכתא, או סיום פירקא, והעיקר הוא סיום ענף אחד בתורה, וכל פרק מפרקי המסכתות הוא עניין אחד מצויים, וכן תמצא בכל הדפוסים של הש"ס בסוף כל פרק "הדרן עלך וכו", כי הוא עניין

<sup>40</sup> ראה שם שהקשה, והרי איתא במסכת תענית (י"ט ע"א) "ליגרס איניש אע"ג דלא ידע מאי קאמר?" וחילק אם מיירי באדם שיכול להבין לאדם שלא יכול להבין דסגי בגרסא כדי שיחשב לו לימוד (עיי"ש).

<sup>41</sup> שו"ת יביע אומר (ח"א סי' כ"ו אותיות ט'-י).

<sup>42</sup> שו"ת אגרות משה (או"ח ח"א סי' קנ"ז).

<sup>43</sup> שו"ת האלף לך שלמה (או"ח סי' שפ"ו).

מצויים וענף אחד מהמסכתא. ובשנים הטובות היינו עושים סעודה על כל סיום פירקא, ורק אח"כ כשנתקלקל הזמן עבדינן רק על סיום מסכתא...<sup>44</sup>

אולם לעומתו, הג"ר עובדיה יוסף כתב שאי אפשר לעשות כן: "ולכן אין להקל בסיום פירקא אף אם היה פרק גדול, שכל שלא השלים המסכת לא חשיב סיום"<sup>45</sup>.

כמו כן יש לברר, האם יש שייכות לעניין סיום מסכת בלימוד הזוהר הקדוש. שראינו לעיל מדברי הרבה אחרונים שסיום מסכת שייך דווקא בלימוד שיש בו הבנה, אולם לגבי הזוהר מצינו שיש מעלה אף בלימוד ללא הבנה. וכפי שכתב הג"ר עובדיה הדאיה:

"הנה הצעתי לך דברי החיד"א ז"ל, שמהם תבין כמה גדול מעלת לימוד הזוהר הקדוש שאף שלא יבין יש בו תועלת גדולה, לא כן לימוד המשנה לכה"פ עליו להבין פירוש האותיות, ואם לא יבין אינו נחשב לימוד כלל, ובודאי לימוד הזוהר הקדוש יותר בטוח לאדם, ועכ"פ יש לו לאחוז מזה וגם מזה, ושניהם כאחד טובים, לפי העת והזמן, ולפי מצב האדם וידיעתו בלימודים, ויסוד הכל הוא שיהיה הלימוד רק לשם שמים לשם יחוד קובה"ו ולא לשם פנייה כלל ח"ו, וה' הטוב יקבל ממנו ברצון, ויעלה לפניו לאשה ריח ניחוח"<sup>46</sup>

ואכן, לפיכך פסק הג"ר עובדיה יוסף שבלימוד הזוהר אפשר לעשות סיום אף על פי שלומד מבלי להבין: "ומעתה בודאי שהמסיים את הזוהר הקדוש שפיר דמי לעשות סעודת סיום אע"פ שלא הבין סודותיו, ופוטר מתענית בכורות בערב פסח..."<sup>47</sup>

## חנהג תימן

בתימן לא נהגו לערוך סעודת סיום מסכת, שהרי רבנו הרמב"ם ומרן השו"ע לא הזכירו מנהג זה (וכמו שרמזנו בראש המאמר). אלא המנהג היה שמיד כאשר סיימו את המסכת הנלמדת, עברו למסכת הבאה.

וכן כתב הג"ר יוסף צובירי: "לא הגיע נוסח הסדר הזה ליהדות תימן הקדומה, כך שאין לו שום זכר בדברי חכמי תימן, לא בתכאליל ולא בחיבוריהם ולא במשניות וגמרות כתבי היד שלהם כלל, וכמו כן מאז ועד ימינו לא נהגו לעשות שום סעודת סיום כלל"<sup>48</sup>.

<sup>44</sup> שו"ת מים חיים (או"ח סי' קע"ט).

<sup>45</sup> יביע אומר שם אות י'. ועיין בחזון עובדיה (פסח, ר"א אות מ"ה) שאם נשתתפו כמה אנשים וחילקו מסכת אחת ביניהם, שכל אחד ילמד עשרה דפים ממנה עד גמירא, אין להקל בזה עי"ש.

<sup>46</sup> שו"ת ישכיל עבדי יו"ד סי' כ"ח אות ו'.

<sup>47</sup> שו"ת יביע אומר שם (לעיל הערה 41).

וכן כתב הג"ר יצחק רצאבי: "והנה זהו מנהג האשכנזים, אבל בקהילותינו (תימן) אין מנהג זה כלל ועיקר כידוע... והדבר פשוט לענ"ד שגם בזמן הגמרא לא נהגו כן כולם ואין כאן מצווה מדרבנן בקום ועשה, רק מי שעושה כן מדנפשיה נחשב לו למצווה כמו אביי שהיה משתבח בעצמו שהיה עושה כך, ולפיכך לא העלו הפוסקים, רבנו הרמב"ם ומרן השו"ע, עניין זה..."<sup>49</sup> – עיי"ש באורך רב.

## תמצית סיכום

לפי רבנו הרמב"ם<sup>50</sup> ומרן השו"ע, נראה שאין עניין בסעודת סיום מסכת, שהרי לא הביאו להלכה את דברי אביי. אולם האחרונים כתבו שיש בכך משום סעודת מצווה; ומכל מקום נראה לענ"ד לחלק בין יחיד העושה לעצמו דהוי בכך יוהרא, לבין הרב שעושה לכלל התלמידים.



<sup>48</sup> שו"ת ויצבור יוסף בר (ח"ג עמ' קע"ב סי' י"ד). וראה שם עוד שאין לומר קדיש דעתיד לחדתא אחר סיום מסכת לנוהגים כן, עיי"ש באורך.

<sup>49</sup> שו"ע המקוצר (ח"ה סי' קס"ד הלכה ח' הערה מ"ד).

<sup>50</sup> ראה בשו"ת הרמב"ם (מהדורת בלאו) סי' ע"י.